

VARSÁNYI ERIKA:

REGIONÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK – NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

1987. október 22–24. között rendezte 10. tanácskozását az Osztrák Szociológiai Társaság Grazban. A rendezvény témája a „Határos társadalmak. Társadalmi struktúra és társadalmi tudat Kelet- és Közép-Európában” volt.

A plenáris üléseken elhangzott előadások a legátfogóbban foglalkoztak a nyugati és a szocialista társadalmak struktúrájának és társadalmi tudatának összehasonlításával. Előadást tartott Haller, M. az Osztrák Szociológiai Társaság elnöke „A társadalmi fejlődés határai Európában – kihívás és feladat a szociológia számára” címmel. Lane, D. a birminghami egyetem szociológia professzora a társadalmi rendszerek közötti összehasonlítást a különböző ideológiák dimenziójában végezte el. Strasser, H. a duisburgi egyetem professzora a nyugati társadalmak fejlődési tendenciáival foglalkozott előadásában. Szelényi, I. az értelmiség szerepére vonatkozó elméletét és az „új osztály” nyugati és keleti koncepcióit ismertette.

A hét munkacsoport mindegyike aktuális és alapvető társadalmi kérdések köré szerveződött; tematikájuk rendkívül széles skálán biztosított terepet a társadalmi rendszerek és országok közötti összehasonlításra.

A „Territoriális határok és a regionális egyenlőtlenségek” c. csoport munkájában vettem részt. Lipp, W. adott elméleti alapvetést a regionális egyenlőtlenségek témájához. Meghatározásában a regionális egyenlőtlenség fogalmát elhatárolta mindenekelőtt a társadalmi egyenlőtlenség fogalmától, elismerve, hogy a természeti adottságok különbségei az adott társadalom struktúrájától, fejlettségi szintjétől függően válnak szociális egyenlőtlenségekké.

Referátumának első részében a tér és társadalom kérdését úgy közelítette meg, hogy a teret passzív, egyenlőtlenséget tároló keretnek, a társadalmat pedig aktív egyenlőtlenségeket kumuláló vagy megváltoztató erőként fogta fel. Az előadás második része annak a kérdésnek a megválaszolásával foglalkozott, hogy mit jelenthet a jelen számára a „regionális egyenlőtlenség”. Így jutott el a szerző addig a téziséig, hogy abban a mértékben, ahogy a régi „szociális egyenlőtlenségekre (társadalomgazdasági eredetűekre) „újonnan” keletkezők települnek rá és relativizálják azokat, a térnek, mint a társadalmi egyenlőtlenség tárolójának (közvetítőjének, bizonyos esetekben erősítőjének) a jelentősége visszaszorul; az egyenlőtlenséget ui. ma fokozódó mértékben a jóléti állam különböző mecczanizmusai termelik ki: a „szociális” igények, valamint a státuszkijelölések a nem, az életkor, etnikai eredet alapján. Különleges esetnek tekintette azt a helyzetet, amikor a régió hátrányokkal jár az ott lakó emberek számára, s eltekintett azoktól a feszültségektől, amelyek a „centrumok” és „perifériák” között állnak fenn; ezért úgy látta, hogy kevésbé a tér az, ami az embereket fenyegeti, azaz valamely hely különleges viszonyai, mint inkább azok, akik a teret – a szó élet- és kultúrtér értelmében – szétrombolják. (Fogalomhasználatából világossá válik, hogy a régiót természeti – földrajzi adottságként értelmezi, és általában elhatárolja azoktól a társadalmi kérdésektől, amelyek egy adott régióban jelentkeznek.)

A fenti, erősen vitatható, messze túlhaladott szemléletű elméleti alapvetés után szociológiai és közgazdasági elemzések követték egymást a régió széles földrajzi meghatározásától az egyes települések szociálökológiai vizsgálatáig. Haller, M. és Hölliger, F. a centrumok és perifériák alakulását tekintették át Európában az 1930 és 1980 közötti időszakban. A „centrum” és a „periféria”

fogalmak a társadalomtudományi szóhasználatban a magasan fejlett, domináns és az alulfejlett régiók közötti gazdasági, politikai és kulturális függőségi viszonyokat fejezik ki. E megosztottság elméleti megközelítéseinek ismertetését úgy foglalták össze, hogy egy ország vagy egy régió relatív jelentőségét a nemzetközi munkamegosztásban lényegében az határozza meg, hogy milyen szociokulturális és intézményi feltételeket örökölt. Ezért azt a kérdést tekintik döntőnek, hogy milyen belső struktúrafeltételek között tud egy ország, illetve egy régió periférikus helyzetéből kiemelkedni vagy kénytelen ennek foglya maradni.

Az európai országok fontos társadalmi mutatóiban bekövetkezett változások összehasonlítása 1925–30-tól 1975–80-ig, azt mutatja, hogy a jelenkor rendkívüli szociális és gazdasági fejlődési tempója és a szocialista országok erőteljes társadalmi átalakulása ellenére az 50 éves időtartam túl kevés ahhoz, hogy az a szétválás kiegyenlítődjék, amely az utóbbi évszázadok során Európa régiói és országai között kialakult. A gazdasági fejlődés kritériumai szerint a dél- és kelet-európai országok és a közép- és észak-európai országok közötti távolság kb. 1930 és 1980 között alig változott. Ezzel szemben társadalmi és kulturális téren erősebb kiegyenlítődésként történt.

Az egyes országok relatív gazdasági helyzetének változásai először a Közös Piacba, illetve a KGST-be való integrációval összefüggésben szemléltethetők: Nyugat-Európán belül a gazdasági centrumok kiterjedése és áthelyeződése állapítható meg Észak-Európáról Közép-Európára. Franciaország, NSZK, Olaszország, mint a Közös Piac alapító tagjai javítani tudtak helyzetükön. Másfelől Csehszlovákia és az NDK, amelyek fejlettségi szintje 1930 körül megfelelt a többi közép-európai országénak, ez utóbbiakkal nem tudtak lépést tartani. Míg a történelmi kultúrközösség miatt Bulgária számára volt a legkonfliktusmentesebb a szovjet rendszer átvétele, a többi kelet- és dél-európai ország esetében nyitva hagyják a kérdést, hogy számukra a szocialista társadalmi rendszer és a KGST-be történő betagozódás milyen gazdasági előnyökkel járt, milyen mértékben változtatott periférikus helyzetükön. Ezeknek az országoknak a súlyos történelmi öröksége magyarázhatja lemaradásukat az észak-nyugati országokhoz képest. Tény, hogy ez a távolság alig csökkent eddig, másfelől azonban az összehasonlítható periférikus kapitalista államokéhoz hasonló fejlettségi szintet mutatnak. (Portugália, Spanyolország, Görögország).

Azok közül az országok közül, amelyek 1930 körül Európa déli periferiájához tartoztak, eddig egyedül Olaszország tudott láthatóan javítani helyzetén. Még nyitott kérdés, hogy a Közös Piachoz való csatlakozás hatása milyen mértékben fog Spanyolország, Portugália és Görögország helyzetén megmutatkozni, mivel ezek az országok mind gazdaságföldrajzi helyzetük, mind belső struktúrájuk tekintetében lényegesen „messzebb” vannak Közép-Európától, mint Olaszország.

Különösen érdekes Finnország helyzetének viszonylagos javulása, illetve Írország rosszabbodása.

A centrumok és perifériák viszonyát a nagyfokú állandóság jellemzi. Habár a modernizálódás folyamatában meghatározott szocioökonómiai struktúrák (gazdasági szektorok átrétegződése, születési ráták stb.) fokozatosan közeledést mutatnak, az egyes európai országoknak a történelem során kialakult szociokulturális mélystruktúrái messzemenően érintetlenek maradhatnak.

Ladányi, J. e. munkacsoport keretében ismertette az elmúlt 50 évet felölelő adatok elemzésén alapuló vizsgálatát a budapesti szegregációról.

Ciesla, S. a Lublini Katolikus Egyetem szociológiai tanszékének munkatársa átfogó tanulmányban elemezte a regionális és társadalomtérbeli különbségeket Lengyelországban. Áttekintésének kezdete: 1945, ekkortól ui. az iparosítás és az urbanizálódás – ellentétben a kapitalista társadalmakban lezajló hasonló folyamatokkal – mint tervezett folyamatok, politikailag meghatározottak. Ezek a folyamatok nagy mértékben meghatározzák a jelenlegi társadalmi helyzetet és befolyásolják a jövőbeli fejlődési irányt; az urbanizációt és az iparosítást úgy értelmezték, mint a szocializmus alapjainak lerakásához szükséges mellőzhetetlen feltételeket, egy mélyreható szociális változás eszközeiként fogták fel mindkettőt. Ezeknek a folyamatoknak egyik legfontosabb társadalmi célja a tér egyenlősítése volt. Az előadás ezeknek a szempontoknak az alapján elemezte a területfejlesztés problémáit. Az elemzés alapjául szociológiai, társadalomökológiai, társadalomföldrajzi vizsgálatok, valamint statisztikai adatok szolgálnak – a második világháború befejezésétől kezdődő időszakra metszetei pedig a következők: város-vidék viszonylat; regionális szint; a városok hierarchiája; a városok belső, azaz társadalomökológiája.

Dangschat, J. S. a Hamburgi Egyetem Összehasonlító Városkutató Műhelyének munkatársa egy kutatásról számolt be a lakóhelyi szegregációról, Varsó példáján. 1978-ban Varsóban a lakosság világos szegregációja volt látható képzettségi csoportok szerint. Az ezt igazoló értékek a nyugat-európai nagyvárosokkal összehasonlíthatóan magasak. Ezek az értékek annak ellenére jönnek létre, hogy a társadalmi különbségek mértéke kisebb, a lengyel lakosság belül a státuszkoizisztencia nagyobb, a lakáselosztás standardizált és a lakásbérek közötti különbségek kisebbek. Emellett a városon belüli költözködési mozgás a drámai lakáshiány miatt csekély.

A kétváltozós összefüggések elemzése azt mutatja, hogy a jobban képzettek jobb lakásokkal vannak ellátva és meghatározott városrészekbe tömörülnek azok, akik magasabb életminőséggel rendelkeznek. A többváltozós elemzésből kiderül, hogy a társadalomterbeli különbségek mindenekelőtt a lakásállományon belüli különbségeken nyugszanak. Ezek elsősorban az átfogó újraépítésre és a lakásátruházásra vezethetők vissza — két tekintetben a szocialista célkitűzés keretén végzett adminisztratív eljárásra.

A lakóhelyi szegregáció elméletéből kiindulva — amely többé-kevésbé a fennálló társadalmi különbségeken, a különbözőképpen értékelt lakótérelosztás koncentrációján és a lakáspiac-hoz való szabad hozzájutáson és teljes áttekinthetőségén alapul — Varsóban nem fordulhatna elő semmilyen szegregáció. Ezért a lakóhelyi szegregáció elmélete újrafogalmazásra szorul: először implicit feltevéseit, másodsor ezekérvényességét kell újrvizsgálni, harmadszor pedig azokat a folyamatokat szükséges feltárni, amelyek a piacorientált (Észak-Amerika), a vegyes (Nyugat-Európa) és az adminisztratív eszközökkel szabályozott (Kelet-Európa) „lakáspiacokon” a lakosság társadalomdemográfiai jegyek szerinti osztályozásához vezetnek.

Nöstlinger, F. a Klagenfurti Egyetem Szociológiai Intézetének munkatársa egy adott országon belüli regionális egyenlőtlenségek létéről számolt be Beliburg — Alsókarintia példáján. Nem teljesültek azok a várakozások, amelyek szerint az agrártermelés iparosításával és a gazdaság modernizálásával korlátozhatók lesznek a regionális különbségek, a vidéki térségek integrálhatók lesznek az ipari társadalom fejlődésébe és ezeknek az átfogó gazdasági vérkeringésbe történő bekapcsolásával elérhető lesz a vidéki népesség munka- és életkörülményeinek javítása. Mivel a hagyományos fejlődési modellek és problémamegoldó stratégiák szemléletmást elveszítik hatékonyságukat és hihetőségüket, a periférikus térségek lakossága észlelhetően arra kényszerül, hogy regionális életproblémáira önálló megoldásokat fejlesszen ki és életviszonyait a maga meghatározta célok szerint alakítsa ahelyett, hogy — mint ez eddig volt — fejlődésének irányát kívülről engedje meghatározni és problémáinak leküzdését külső hatóságoktól várja.

Az általános elméleti bevezető után egy empirikus kutatás tapasztalatairól számolt be, amelyet Karintia egy periférikus régiója népességének munka- és életkörülményeiről végeztek. Az előadás bemutatta, hogy az érintettek ezeket a hátrányokat miként tapasztalják, értelmezik és dolgozzák fel. A kutatás során különös jelentőséget tulajdonítottak az érintettek „társadalmi tudatának”, mert a régió fejlődését messzemenően a lakosság meglévő cselekvési kompetenciája és az a képessége határozza meg, hogy mennyire képes regionális életproblémáira a valóságnak megfelelő okmágyarázatot és megoldásokat kifejleszteni.

Theodor P. Ikonomu, a Salzburgi Egyetem Kultúrszociológiai Intézetének munkatársa Görögország példáján mutatta be a területi egyenlőtlenségeket. A regionális egyenlőtlenségek három dimenzióját vonta be a struktúraelemzésbe: az ország ma létező belső és külső területi keretfeltételeinek, illetve függőségeinek történelmi alakulását; a nemzetiségek, a vallás, a nyelv területein fennálló kulturális egyenlőtlenségeket, valamint a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket az alapszükségletek keretében, amelyek az életminőség helyzetéről és alakulásáról egyet mást mondhatnak. A regionális egyenlőtlenségek struktúrahatait társadalmi, gazdasági és politikai síkon vizsgálják. Ezek „lágy” egyenlőtlenségekként jellemezhetők, mivel nem világos makrostruktúrájuk által csak közvetett módon járulnak hozzá a mindenkor területen a regionális helyzet tudatossá válásához, anélkül, hogy közvetlenül utalnának hatalmi-politikai hátterükre. Végül is ezek azok, amelyek „legitimációs” jellegükkel a periférikus helyzet stabilizálásához vezetnek.

A „regionális különbségek” fogalma alá észlelhetően a kutatások széles skálája volt vonható, az előadások a régió széles értelmétől (Európán belüli különbségek) a településen belüli (Varsó) diszparitások vizsgálatáig terjedtek. Többségükre a konfliktusérzékenység volt jellemző, megközelítésük pedig — mégha nem kifejezetten komparatív vizsgálatról számoltak is be — szük-

ségképpen összehasonlító volt. A szekció munkája a lehetségesnél, az igényelnél és a téma által megkívántnál kevésbé volt intenzív, amiben szerepet játszhatott az is, hogy a kevés számú résztvevő közül többen ismerték egymás munkáját, sőt közös kutatásokat is végeztek, tehát nem ez volt az elsődleges terep a reflektációra, továbbá az is, hogy a munkacsoportok szimultán működtek, és az is, hogy a vitacsoport moderátora K. Zapotoczy professzor, a linzi egyetemről mintha fontosabbnak tartotta volna az időkereteket e keretek gazdagabb kitöltésénél.

A centralizált településpolitika, s az egy sémára igazított igazgatási rendszer azonosságai révén természetesen adódott, hogy saját kutatási tapasztalataimmal a lengyel kolléga beszámolójához kapcsolódjak. Mondanivalómmal egyben cáfolni is szándékoztam a bevezető elméleti előadás naív, idealista következtetéseit, miszerint az ipari társadalmak környezetromboló expanzivitásával szemben a lokális közösségek saját tradícióikból fakadó értéket helyezhetik szembe. Az ipari társadalom fogalmának általánossága mögött a konkrét összefüggésben is erőteljesebb érvényességű a politikai-igazgatási rendszer, amelynek keretei között az iparosodás zajlik. Az egyes települések ugyanis természet- és hagyományörző külterületeket csak annyiban tudják ellátni, amennyiben az ehhez szükséges minimális autonómiával rendelkeznek. A centralizált politikai-igazgatási rendszer azonban egyidejűleg sorvasztotta el a természeti környezetet és a helyi autonómiát.

HAJDÚ ZOLTÁN:

BESZÁMOLÓ A NEMZETKÖZI FÖLDRAJZI UNIO „FÖLDRAJZ ÉS KÖZIGAZGATÁS” MUNKABIZOTTSÁGÁNAK PÉCSI ÜLÉSÉRŐL

A munkabizottság 1987. augusztus 31.—szeptember 4. között az MTA Regionális Kutatások Központjával közösen rendezte meg nemzetközi konferenciáját „Közigazgatási reformok Európában — földrajzi nézőpontból” címmel.

Az 1960-as évektől kezdve a földrajztudományon belül *ismét* előtérbe került a közigazgatási területszervezés földrajzi összetevőinek kutatása. Ennek oka egyrészt az, hogy jónéhány európai ország radikális közigazgatási területi reformot hajtott végre, s ennek térbeli hatásai nagyon rövid időn belül a felszínre kerültek, másrészt pedig a földrajztudomány elméleti fejlődése, a közigazgatásföldrajz formálódása.

A NFU Földrajz és Közigazgatás munkabizottságát az 1984-es párizsi kongresszus hívta életre, s azóta rendszeresen áttekinti a közigazgatás és a közigazgatási területszervezés földrajzi problematikáját.

A szimpózium keretében kísérletet tettek a közigazgatási reformok politikai és gazdasági hátterének, összetevőinek feltárására, a helyi — területi igazgatás reformjainak tudományelméleti megközelítésére, az új területi struktúra összetevőinek és hatásainak elemzésére, a közigazgatás és a területfejlesztés kölcsönhatásának értékelésére, a nemzeti és a nemzetközi folyamatok viszonyának bemutatására.

Megnyitójában ENYEDI GYÖRGY akadémikus, a Nemzetközi Földrajzi Unió alelnöke, az MTA Regionális Kutatások Központjának főigazgatója kiemelte a vitatott témakör jelentőségét és felhívta a figyelmet a szerteágazó kapcsolódási pontokra. Kifejezve meggyőződését, hogy a földrajztudomány érdemi segítséget tud nyújtani a közigazgatási térszervezésben, s hangsúlyozta a szimpózium kapcsán az összehasonlítás jelentőségét.

BENNETT, R. J. professzor, a munkabizottság elnöke felhívta a figyelmet a kérdéskör időszerűségére és kiemelkedő fontosságára. Az egyes országok közigazgatása a végrehajtott közigazgatási reformok megismerésének jelentőségén túl hasznos lehet a szimpózium a tekintetben is,